

З'ЯВА ПОЛІСЕМІЇ Ў БЕЛАРУСКАЙ МАТЭМАТЫЧНАЙ ТЭРМІНАЛОГІІ

Пад полісеміяй у тэрміналогіі звычайна разумеюць катэгарыяльныя лексіка-семантычныя адносіны ўнутрана матываваных значэнняў, што выражаюцца формамі адной тэрмінаадзінкі [4, с. 568].

Спецыфічнай асаблівасцю тэрміналогіі з'яўляецца агульная тэндэнцыя да адназначнасці, што супадае з канстантным патрабаваннем да тэрмінаў быць незалежна ад кантэксту монасемічнымі ў сваёй тэрмінасістэме (агульнанавуковай або галіновай). Гэта абумоўлена тым, што "згодна з агульнай заканамернасцю знакавых сістэм <...> у межах аднаго семантычнага поля знак не паўтараецца", інакш ён стаіць адну з асноўных функцый – "першасную функцыю адрознення" [1, с. 60]. Аднак існаванне мнагазначных лексем ва ўсіх навукова-тэхнічных тэрмінасістэмах відавочнае. Беларуская навуковая тэрміналогія ўвогуле характарызуецца высокай ступенню актыўнасці полісем, хоць пры гэтым І.С.Кулікова і Дз.В.Салміна прапануюць размяжоўваць полісемію ў тэрміналогіі як уласна лінгвістычную з'яву і "канцэптuallyную неаднароднасць значэння тэрміна", звязаную з адрозненнямі ў навуковай інтэрпрэтацыі канкрэтных рэалій у мове [2, с. 31].

Як паказвае аналіз кадыфікаваных у сферы фіксацыі матэматычных тэрмінаў, полісемія ў тэрміналогіі матэматыкі абумоўлена ўдакладненнем унутранага зместу паняццяў і з'яўляецца вынікам метанімічнага пераносу значэння. Сінекдахальная полісемія як прыватны выпадак метаніміі сустракаецца рэдка. Метафарычны перанос унутры самой тэрмінасістэмы не развіваецца, паколькі эпідыматычныя адносіны паміж семамі тэрмінаадзінак, утвораных лексіка-семантычным спосабам, на наш погляд, не павінны ўключаць перанаслага значэння лексемы, уласцівага літаратурнай мове. З улікам тэпалагічнай класіфікацыі і спецыфікі матэматычнай тэрмінасістэмы ў якасці асноўнага тыпу мнагазначнасці можна вылучыць радыяльную полісемію, для якой характэрна матывацыя ўсіх значэнняў тэрмінаадзінкі адным зыходным. У межах радыяльнай полісеміі адрозніваюць два падтыпы. Першы падтып рэалізуецца праз функцыянаванне і кадыфікацыю тэрмінаў з эліптызаванай структурай: *дэфект* – 1) '*дэфект лінейнай мнагастайнасці гільбертавай прасторы* – памернасць артаганальнага дапаўнення гэтай прасторы'; 2) '*дэфект трохвугольніка* – недахоп да двух прамых вуглоў трохвугольніка на плоскасці Лабачэўскага'; 3) '*дэфект матрыцы* – лік, роўны разнастайнасці паміж лікам яе слупкоў і яе рангам' і інш. [3, с. 126–127]; *сігнатура* – 1) '*сігнатура квадратавай формы* – рознасць паміж дадатным і адмоўным індэксамі інерцыі гэтай квадратавай формы'; 2) '*сігнатура мовы* – сукупнасць прэдыкатных і функцыйных сімвалаў і прадметавых канстантаў дадзенай фармалізаванай мовы' [3, с. 318–319]. Названы падтып рэалізуецца прыкладна ў 40% тэрмінаў-полісем. Другі падтып радыяльнай полісеміі развіваецца праз выкарыстанне лексем у некалькіх функцыянальных раздзелах адной навуковай галіны, у розных матэматычных тэорыях, сістэмах і г.д. Так, тэрмін *медыяна* ў геаметрыі –

'адрэзак прастай, які злучае вяршыню трохвугольніка з сярэдняй супрацьлеглай ёй стараны', у тэорыі імавернасцей – 'адна з характарыстык размеркавання значэнняў выпадковай велічыні' [3, с. 222]. Тэрмін *конус*, напрыклад, выкарыстоўваецца з рознымі значэннямі як у элементарнай, так і ў аналітычнай геаметрыі [3, с. 170]. Другі падтып радыяльнага тыпу полісеміі рэалізуецца ў 18% мнагазначных тэрмінаў.

Прамежкавае становішча займаюць тэрміны, полісемія якіх з'яўляецца вынікам утварэння некаторых адыменных найменняў: *Абэля прыкмета збежнасці лікавых шэрагаў*, *Абэля прыкмета збежнасці неўласцівых інтэгралаў*, *Абэля прыкмета раўнамернай збежнасці функцыйных шэрагаў*; *Гельдэра няроўнасць*, *Гельдэра ўмова*; *Ваерштраса прыкмета*, *Ваерштраса тэарэма* [3] і інш. (12,5% ад агульнай колькасці полісем).

Другі тып полісеміі – конкатэнатыўны – характарызуецца паслядоўнай матывацыяй значэнняў тэрмінаадзінак: *дыскрэтная група* – 1) 'група, надзеленая дыскрэтнай тапалогіяй'; 2) 'група непарыўных пераўтварэнняў тапалагічнай прасторы X такая, што арбіта адвольнага пункта прасторы X ёсць дыскрэтнае падмноства X' [3, с. 118], а таксама *сіметрыя*, *сінус*, *тангенс*, *корань* і інш. Конкатэнатыўны тып полісеміі рэалізуецца прыкладна ў 12% мнагазначных тэрмінаў.

Фактычна абодва тыпы полісеміі ў чыстым выглядзе сустракаюцца рэдка, а наяўнасцю дыфузных з'яў характарызуецца 15,8% полісем.

Колькасныя падлікі пацвярджаюць, што найбольш разгалінаваную семантычную структуру (2 і больш значэнняў) маюць простыя і двухкампанентавыя комплексы тэрмінаадзінак.

Колькасць значэнняў тэрміна	Колькасць кампанентаў тэрміна		
	1	2	3 і больш
1	—	1,1%	2,2%
2	31,1%	33,1%	2,2%
3	10%	8,5%	3%
4 і больш	6,5%	2,2%	—

Такім чынам, з'ява мнагазначнасці ахоплівае 3,7% матэматычных тэрмінаў. Гэта дае падставы гаварыць пра адносна невысокі ўзровень полісеміі тэрміналогіі матэматыкі ў параўнанні з іншымі тэрмінасістэмамі.

Літаратура

1. Антанюк Л.А. Спецыяльная лексіка беларускай мовы. Тэрміналогія. – Мн.: Акадэмія кіравання пры Прэзідэнце РБ, 2002. – 87 с.
2. Куликова И.С., Салмина Д.В. Введение в металингвистику (системный, лексикографический и коммуникативно-прагматический аспекты лингвистической терминологии). – СПб: Сага, 2002. – 352 с.
3. Матэматычная энцыклапедыя / Галоўны рэдактар В.Бернік. – Мн.: Тэхналогія, 2001. – 496 с.
4. Новиков Л.А. Избранные труды. Том I. Проблемы языкового значения. – М.: РУДН, 2001. – 672 с.